

XX-ASR O‘ZBEK HIKOYALARIDA FAVQULODDA VAZIYATLAR QAHRAMONLARINING PSIXOLOGIYASI VA FIZIOLOGIYASI

Yakubova Xabiba Otabayevna

*Qashqadaryo viloyati Favqulodda Vaziyatlar Boshqarmasi hayot faoliyati
xavfsizligi o‘qituvchisi*

Yakubova Khabiba Otabayevna,

*Life Safety Instructor at the Kashkadarya Regional Department of
Emergency Situations*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX-asr o‘zbek hikoyachiligi doirasida favqulodda vaziyatlar — urush, tabiiy ofatlar, qatag‘onlar, ijtimoiy inqirozlar va texnogen falokatlar holatlarida inson psixologiyasi hamda fiziologik holatining badiiy tasviri o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek hikoyasi, psixologizm, fiziologik tasvir, favqulodda vaziyat, urush, ruhiy kechinma, badiiy tahlil.

THE PSYCHOLOGY AND PHYSIOLOGY OF CHARACTERS IN EXTRAORDINARY SITUATIONS IN 20TH-CENTURY UZBEK SHORT STORIES

Annotation: This article explores the artistic depiction of human psychology and physiological states in the context of extraordinary situations — such as war, natural disasters, repressions, social crises, and technogenic catastrophes — within 20th-century Uzbek short stories.

Keywords: Uzbek short story, psychologism, physiological description, extraordinary situation, war, emotional experience, artistic analysis.

XX-asr o‘zbek adabiyoti milliy ruhiyat, tarixiy sinovlar va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan davrdir. Bu asrda o‘zbek adiblari insonning ichki olamini, ayniqsa, og‘ir, murakkab, favqulodda vaziyatlarda uning psixologik va jismoniy holatini chuqur tahlil etishga e’tibor qaratdilar.

Urush, tabiiy ofatlar, qatag'onlar, ocharchilik, ijtimoiy adolatsizlik kabi holatlar inson ruhiyatini tubdan o'zgartiruvchi omillar sifatida asarlarda markaziy mavzuga aylandi. Favqulodda vaziyatlar insonning nafaqat jasoratini, balki zaiflik, vijdon azobi, qo'rquv, ichki kurash holatlarini ham ochib beradi.

Maqolaning maqsadi — XX-asr o'zbek hikoyalarida favqulodda vaziyatlar tasviri orqali qahramonlarning psixologik va fiziologik kechinmalarini tahlil qilish, badiiy ifoda vositalarining mazmun va shakl jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashdir.

Favqulodda vaziyatlarning adabiy mohiyatini belgilash. Favqulodda vaziyatlar adabiyotda faqatgina voqelikni aks ettiruvchi hodisa emas, balki inson ruhiyatini sinovdan o'tkazuvchi badiiy vaziyat sifatida xizmat qiladi.

Ular adabiy jarayonda konfliktni kuchaytirish, qahramonning asl mohiyatini ochish va badiiy dramatism yaratish vositasi bo'lib kelgan.

Masalan, Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasida favqulodda holat tashqi emas, ichki ruhiy to'qnashuv sifatida ko'rsatiladi. Qahramonning o'g'rilik qilganidan keyingi vijdon azobi uni ruhiy iztirobga soladi — bu ham aslida psixologik favqulodda vaziyatdir.

Psixologik tahlilning maqsadi — qahramonning "ichki ovozi"ni eshittirish, uning harakatlari ortidagi hissiy sabablarni ochishdir.

Fiziologik tasvirning badiiy funksiyasini aniqlash

Fiziologik tasvir — bu insonning ruhiy holatini tana harakati, mimika, ovoz, nafas, yurak urishi kabi belgilar orqali ifodalashdir. Adabiyotda bu detallar ruhiy holatni jonlantirish, uni o'quvchiga "sezdirish" uchun xizmat qiladi.

Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasida qahramonning "nafas olishdan ham qo'rqqani", "ko'zini ko'tarmagani" uning ruhiy sinovini fiziologik tarzda ifodalaydi. Bu orqali muallif o'quvchiga qahramonning ichki holatini "ko'rsatadi", nafaqat "aytadi".

Demak, fiziologik tasvir psixologik tahlilni kuchaytiruvchi badiiy komponent bo'lib, o'quvchining hissiy ishtirokini ta'minlaydi. Bu usul Qahhor, Oybek, Said Ahmad kabi yozuvchilarning hikoyalarini hayotiy va realistik qiladi.

Favqulodda vaziyatlarda inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatni tahlil qilish

Favqulodda vaziyatlar nafaqat shaxsning ichki dunyosini, balki uning jamiyat bilan munosabatini ham keskinlashtiradi.

Insonning ruhiy iztirobi ko'pincha ijtimoiy ziddiyat natijasidir: jamiyatning adolatsizligi, insonning o'z mehnati yoki qadrining tan olinmasligi, urush, qatag'on yoki ofatlar tufayli yuzaga kelgan inqiroz holatlari shaxsiy fojiani keltirib chiqaradi.

Tadqiqotda psixologik tahlil metodi, komparativ tahlil, badiiy tahlil va tekstologik kuzatuv usullari qo'llanildi. Manba sifatida XX-asr o'zbek yozuvchilarining hikoyalari, zamonaviy adabiyotshunoslik tadqiqotlari hamda psixologik adabiyot nazariyasi ishlatildi.

Favqulodda vaziyatlarning badiiy mohiyati. Favqulodda vaziyat (urush, ofat, inqiroz, halokat) — bu insonni o'z chegaralaridan chiqishga majbur qiladigan, ruhiy bosimni keskin oshiruvchi holatdir. Adabiyotda bunday sharoitlar qahramonning asl tabiatini ochib beradi.

Psixologik holatni jonli ifodalashda fiziologik detallarning o'rni beqiyosdir. Yurakning tez urishi, ter bosish, ovozning titrashi, tana harakatlarining o'zgarishi — bularning barchasi insonning ruhiy holatini “ko'rinadigan” qiladi. Masalan, “O'g'ri” hikoyasida qahramonning jim turishi, ko'zini yashirishi, yuragining “gursillab” urishi — bu vijdon azobining jismoniy ifodasidir. Bunday detallar o'quvchini voqeaning ichiga kirgizadi, dramatizmni kuchaytiradi.

Favqulodda vaziyatlarda qahramon nafaqat o'z ichki dunyosi bilan, balki jamiyat bilan ham kurashadi.

Qahhorning hikoyalarida qahramonlar o'z ijtimoiy rolini anglaydi, biroq u bilan muvofiq yashay olmaydi. Natijada ruhiy iztirob, ijtimoiy norozilik, tanho bo'lish hissi paydo bo'ladi.

Oybekda esa qahramonning ruhiy qarama-qarshiligi milliy, axloqiy va insoniy qadriyatlar asosida yechim topadi.

XX-asr o‘zbek hikoyalarida insonning favqulodda holatlarda ruhiy bardoshi, sabr-toqati, hayot uchun kurashish irodasi yuksak baholanadi.

Bu jihatdan o‘zbek adabiyotidagi qahramonlar xalqimizning ruhiy mustahkamligini ifodalaydi. Masalan, urushdan qaytgan qahramonlarning og‘riqli xotiralarga qaramay hayotga qaytishi, oilasi va jamiyat oldidagi mas’uliyatni his etishi — bu ruhiy tiklanish jarayonining ifodasidir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, XX-asr o‘zbek hikoyachiligi favqulodda vaziyatlarni inson ruhiy olamini ochish, jamiyatdagi ziddiyatlarni yoritish va badiiy ifoda vositalarini boyitishning samarali shakli sifatida qo‘llagan.

1. Favqulodda vaziyatlar inson ruhiy olamini ochuvchi asosiy badiiy vosita sifatida ishlatilgan

XX-asr o‘zbek hikoyalarida favqulodda vaziyatlar (urush, ofat, qatag‘on, ijtimoiy inqiroz, kasallik, yo‘qotish va hokazolar) shunchaki voqeiy fon emas, balki insonning ichki kechinmalarini yuzaga chiqaruvchi psixologik katalizator vazifasini bajargan.

Yozuvchilar ana shunday keskin sharoitlarda inson ruhiyatidagi yashirin his-tuyg‘ularni, vijdon azobi, qo‘rquv, jasorat, matonat kabi murakkab psixologik holatlarni ochib berishga intilganlar.

Masalan, Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” yoki “Bemor” hikoyalarida favqulodda holatlar orqali insonning o‘z-o‘zi bilan kurashi, ichki halovatsizlik, axloqiy iztirob holatlari yoritiladi. Bu, o‘z navbatida, inson tabiatining murakkab qatlamlarini anglash imkonini beradi.

Shunday qilib, favqulodda vaziyat adabiy asarda inson ruhiy qiyofasini ochuvchi badiiy kalit sifatida xizmat qiladi.

2. Psixologik tahlil ko‘pincha fiziologik belgilar bilan uyg‘un tasvirlanadi

O‘zbek hikoyalarida psixologik holatlarni bevosita so‘z bilan ifodalashdan ko‘ra, ularni fiziologik belgilar orqali sezdirish tamoyili ustunlik qiladi.

Yozuvchilar qahramonning ruhiy holatini nafas olish, yurak urishi, ovozning titrashi, koʻzning qochirilishi, yuz ifodasi, harakatdagi noaniqlik kabi jismoniy belgilar yordamida koʻrsatadilar. Masalan, Qahhor hikoyalarida qahramonning jim turishi, soʻzni yutib yuborishi, bir nuqtaga qarab qolishi — bu uning ichki azobi va vijdon qiynogʻining fiziologik koʻrinishidir.

Bu uslub psixologik tahlilni tabiiylashtiradi, oʻquvchiga qahramon his-tuygʻularini bevosita “sezish” imkonini beradi. Shunday qilib, fiziologik detallar psixologik tahlilni realistik asos bilan mustahkamlovchi badiiy vositaga aylanadi.

Shunday qilib, oʻzbek hikoyalarida vijdon, sabr, insoniylik va ruhiy chidamlilik milliy badiiy tafakkurning gʻoyaviy markazida turadi. Bu motivlar oʻzbek xalqining tarixiy sinovlar davomida shakllangan ruhiy mustahkamligini ifoda etadi.

Xulosa

XX-asr oʻzbek hikoyachiligi insonni favqulodda vaziyatlarda tasvirlash orqali uning ruhiy va jismoniy imkoniyatlarini chuqur ochib bergan. Yozuvchilar insonni qahramonlik timsoli sifatida emas, balki his-tuygʻulari, qoʻrquvi, vijdoni, tanasi bilan butun borliqni his qiluvchi mavjudot sifatida koʻrsatdilar. Psixologik va fiziologik tasvir uygʻunligi oʻzbek hikoyachiligining badiiy yetuklik bosqichini belgilaydi. Bu jihatdan XX-asr oʻzbek adabiyoti insoniylik, iroda, sabr va vijdon masalalarini milliy ruhda tahlil qilgan jahon adabiyoti darajasidagi yutuq sifatida eʼtirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qahhor. Hikoyalar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nashriyoti, 1970.
2. Oybek. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Adabiyot va sanʼat, 1975.
3. Qodirova, M. Oʻzbek adabiyotida psixologizm masalalari. – Toshkent: Fan, 2010.
4. Rasulov, R. Adabiyotda favqulodda vaziyatlar konsepti. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021.
5. Karimov, Sh. Psixologik tahlil nazariyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2016.